

נריה גוטל

'את אשר יאהב – יוכיח'

מורכבות יחסו של הרב שאול ישראלי אל אישיה, מוסדותיה ומשנתה של הציונות הדתית

Neria Guttel

'For Whom One Loves He Rebukes'

The Complexity of the Relationship between Rav Shaul Yisraeli and the People,
Institutions and Teachings of Religious Zionism

"הרב שאול ישראלי כלול היטב בזיכרון הקולקטיבי של הציונות הדתית", אך הוא "אינו כלול כלל בזיכרון הקולקטיבי של התרבות הישראלית הכללית" - כך קבע, וכנראה בדין, העתונאי המשכיל מר א' ברוך.¹ אמירה זו מניחה, כנראה, כי, לכל הפחות, "בזיכרון הקולקטיבי של הציונות הדתית" הרב מוכר באופן נכון ואמיתי, מדויק ואותנטי. ולא היא. דומה כי גם הציבור אשר אמור להכיר את הרב ישראלי, לאמיתו של דבר מצייר לעצמו דמות אחת, אך הרב ישראלי הוא דמות אחרת. הוא מצייר לעצמו דמות 'שטוחה' למדי, פלסטית מאוד וחד-מימדית, בעוד שהדמות מורכבת הרבה יותר, מרתקת הרבה יותר. אמת, נכון לעכשיו, לא רבים נתנו דעתם, במפורש ובהבלטה, לעיון ממוקד במשנתו של הרב ישראלי,² ברם דומה כי לא נחטא לאמת אם נאמר שדרך כלל רואים ברב ישראלי מודל ל"רבנות ציונית".³ "נציג מעולה של הרבנות הראשית ושל הציונות הדתית",⁴ "נציג סמכותי של ציונות דתית".⁵

¹ א' ברוך, בתום לב, ירושלים 2001, עמ' 109. את הסיבה לנתק, ברוך תולה, במידה רבה, ברב ישראלי עצמו: "הרב ישראלי לא התכתב עם התרבות הישראלית הכללית, ורק איחל לה למצוא את דרכה אל המקורות היהודיים". וראה א' ברוך, שם, עמ' 107-121: 'הרב שאול ישראלי – תורת המחירים של רבנות ציונית'. וראה לו גם מעין 'הספד': 'הרב שאול ישראלי. 1960, זכרונות של תלמיד', תקשורת/תרבות 23.6.95, עמ' 8-9 – בשבוע בו נפטר הרב ישראלי. ברוך מדגיש, שם, עמ' 114, כי הוא בונה את ניתוחו על סמך כתבי הרב ישראלי, וזאת משום ש"הרב ישראלי הקפיד על לשונה של כל תשובה וכל פסיקה שיצאו מתחת עטו", על אחת כמה וכמה בסוגיות טעונות.

² חריגה אחת, ניסיון ראשוני: גאון בתורה ובמידות, ירושלים תשנ"ט, בעריכת חתנו – הרב א"י שריר, שער ב', 'עיונים במשנתו' – סידרת מאמרים, עמ' 157 ואילך; וראה גם י' בלידשטיין, 'תורת המדינה במשנת הרב שאול ישראלי', שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל, מ' בר-און וצ' צמרת (עורכים), ירושלים תשס"ב, עמ' 350-363; נ' גוטל, 'איש על העדה', צהר, כב (תמוז תשס"ה), עמ' 7-12.

³ א' ברוך, שם, עמ' 107.

⁴ א' ברוך, שם, עמ' 114.

⁵ א' ברוך, שם, עמ' 120. דברים דומים ראה גם אצל א' רביצקי, חירות על הלוחות, תל אביב תשנ"ט, עמ' 145: "הרב שאול ישראלי, למדן בעל סמכות עליונה בקרב ציונים דתיים"; וראה שם עמ' 152; כן ראה בספרו, הקץ המגולה ומדינת היהודים, תל אביב תשנ"ג, עמ' 356, הערה 274. וראה את שהערתי, על פרשנותו את משנת הרב ישראלי, בספר גאון בתורה ובמידות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 199-208.

ולא בכדי; בסופו של דבר, מעטים נתנו דעתם באופן כה אינטנסיבי ומתמשך ל'הלכות מדינה', במובן המעשי, כרב ישראלי; לא רבים ליוו בצורה כזו את מועצת הרבנות הראשית משך כחמישים שנה; יחידים יסדו כלי מיבטא חדשניים ועדכניים לליבון דרכה של ציונות דתית הלכתית, כפי שהוא עשה – חבר הרבנים ו'התורה והמדינה'; ספורים הם הרבנים - של השורה הראשונה – אשר לא נמנעו מימיהם להיות מעורבים עד צוואר בענייני מדינה ופוליטיקה, ובגלוי.⁶ בצירוף כל אלה, דומה כי כמעט ויחיד היה הרב ישראלי. הוא נתן דעתו לפרשת לבון ולמבצע אנטבה, להלכות קואליציה ולמסירת שטחים, לאסון צור וליהודי אתיופיה, לשבת ולשמיטה ועוד ועוד כהנה לעשרות, וכל זה לצד הוראה בישיבה, נשיאה בעול רבנות ודיינות, וכתובה פוריה במיגוון תחומים תורניים.

דומה כי בתור "מייצג" שכזה, צפוי היה הרב ישראלי – למשל - לתמוך חד-משמעית באומרי הלל בברכה ביום העצמאות, לצדד נמרצות בקיומה של רבנות ראשית, לצאת נגד מינויים של חרדים למשרות דתיות, להביע דיעה חיובית על היתר המכירה בשביעית, להצדיק את קיומם של מוסדות מימשל נבחרים בציביונם הנוכחי, להתנגד להיבדלות מחברה חילונית, לראות בעין טובה את גיוסם של בחורי ישיבה לצבא ואולי אפילו את גיוסן של נשים לצבא, לקרוא כמובן להצביע מפד"ל וחלילה לא לתבוע – כ'תפיסה אגודאית' - לשבץ בהכרעותיה התחשבות ב'דעת תורה' רבנית, וכן הלאה על זה הדרך.

בהנחה שכך נתפסת לרוב בבואת דיוקנו של הרב ישראלי, צריכים אנחנו לשאול את עצמנו: מה מידת אמיתותה? האם יש אמת בסטריאוטיפ? באיזו מידה אכן משקף הרב ישראלי תפיסה ציונית-דתית 'קלאסית'? האומנם מה שאמור היה לקרות, אכן קרה? לשון אחר: באיזו מידה הרב ישראלי אכן ראוי להיקרא "מייצג" - שמא משנתו עצמאית.⁷

שאלות אלה ייבחנו להלן, מתוך עיון בכתבי הרב ישראלי עצמו, וזאת בשני מובנים: ראשית, אמירותיו-הוא, לא אמירות "עליו"; שנית, כתביו במכלול השנים, בלא חלוקה לתקופות, אלא אם כן "קרה משהו" משמעותי ומהותי בין התקופות, והוא יצר אצל הרב ישראלי הבחנה בין תקופה קדומה ומאוחרת.

א. מי הוא הרב ישראלי?⁸

⁶ כאשר נטען "שאינן זה מתאים לרב להיות שייך לתנועה", וממילא ביקשו לקעקע את קיומו של "חבר הרבנים", השיב הרב ישראלי שאין "התנועה" אליה משוייך חבר הרבנים ככל תנועה. כאן אין מדובר ב"מפלגה" – לשון התפלגות, אלא "ביטוי לאותה הרגשת נצח שישנה בעם, שאנחנו מקושרים עם התורה ושכל החיים מוכרחים להיות בנויים לפיה, ועל כן מקומם של הרבנים הוא דוקא בתנועה הזאת, כי על כן אין זאת מפלגה אלא תנועת תחיית עם ישראל" – הרבנות והמדינה, עמ' 205.

⁷ למען הסר ספק: ודאי שלא ניתן לדבר על מיקשה אידיאולוגית אחת, מונוליתית, המשותפת לכל פלגי 'המזרחי', 'הפועל המזרחי' והמפד"ל, על מיגוון סיעותיהן ולאורך כל השנים. תמיד נוכל למצוא פלוני, חבר התנועה, אשר סבר אחרת, אף נאתר אלמוני, חבר התנועה גם הוא, שצידד בעמדה שונה, ואולם הם החריגים. אנחנו נבקש להעמיד את משנת הרב ישראלי על רקע משנה המשקפת דיעה נרחבת ורווחת בתנועה לדורותיה. במכלול הנושאים שיידונו לפנינו יובהר כי המכנה המשותף להשקפת מרבית החברים, כמו גם דעתה המייצגת והמיוצגת של התנועה, היו חלוקים עליו, מהותית.

⁸ תיאור ממצה של קורות חייו, רשם חתנו, הרב א"י שריר, ראה גאון בתורה ובמידות, הנ"ל, שער א, עמ' 102-15.

תחילה, מילים ספורות, ביוגרפיות-ביבליוגרפיות. הרב שאול ישראלי נולד בכ"ה בתמוז תרס"ט (1909) בעיר סלוצק, שלייד מינסק, ברוסיה הלבנה. הוא למד בסלוצק אצל הרב א"ז מלצר, במינסק אצל הרב י' צימבליסט וב'קבוץ' של הרב א"א מייזס. בתחילת שנת תרצ"ד (1934) הוא עולה ארצה, לישיבת מרכז הרב, לומד זמן קצר במחיצת הרב קוק ועם הסתלקותו הוא נקשר לממשיכו בראשות הישיבה, הרב י"מ חרל"פ. בחנוכה תרצ"ח (1938) הוא מתמנה לרבו של כפר הרא"ה, הראשון למושבי 'המזרחי' שבחר לו רב. בכהונה זו הוא מתמיד משך כ"ח שנה, תוך שפעילותו פרושה במקביל על ענייני דת ומדינה כלל-ארציים. בהתאם לכך הוא נרתם, בשנת תש"ח (1948) – מיד אחרי הכרזת העצמאות, להקמתו של 'חבר הרבנים שעל יד הפועל המזרחי', החל משנת תש"ט (1949) הוא עורך את הבטאון 'התורה והמדינה'⁹ ומשנת תשי"ג (1953) הוא שותף למועצות הרבנות הראשית לישראל, עד התפטרותו הרועמת בשנת תשנ"ג (1993). החל משנת תשכ"ה (1965) הוא מתמנה כדיין לבית הדין הגדול לערעורים, כהונה בה הוא נושא ט"ו שנים, עד פרישתו לגימלאות בשנת תש"מ (1980). בשנים תש"ח-תשל"ג (1973-1948) תופס הרב ישראלי משקל ציבורי לא מבוטל. שפע נאומיו הפומביים אותה תקופה, מעיד כי, בהיבטים מסויימים, הוא היה דובר ודבֵרָה של התנועה, בארץ ובתפוצות. בעשור האחרון לימי חייו, נימנה הרב ישראלי על מובילי המאבק על שלימותה של ארץ ישראל.

מבחינה ספרותית, הרב ישראלי הוציא לאור בחייו את החיבורים התורניים הבאים: ארץ חמדה – על ענייני מצוות התלויות בארץ, עמוד הימיני – על ענייני תורה ומדינה, שני כרכי חוות בנימין – על מיגוון ענייני הלכה, וכן חיבור השקפתי - אסופת פרקים במחשבת ישראל. כן ערך את קבצי התורה והמדינה, שנה בשנה – הראשונים – וכן את ברקאי. אחר מותו ראו אור חיבורים נוספים: כרך שלישי לחוות בנימין, הכולל גם הוא מיגוון ענייני הלכה; משפטי שאול – פסקי דין שיצאו מתחת ידיו בבית הדין; שערי שאול – סיכום 'שיעורים כלליים' שנשא בישיבת מרכז הרב משך שנים הרבה; חוברות דרשות שנשא לרגל מועדים וזמנים; וכן ספר הרבנות והמדינה – אסופת נאומים ומכתבים בענייני רבנות, מדינה, תנועה וארץ ישראל. ספר זה, אשר נערך על ידי חתנו, הרב א"י שריר (ירושלים תשס"א), מהווה משאב עיקרי לענייננו שלהלן.¹⁰ לזכרו ראה אור קובץ מספד תמרורים וכן ספר גאון בתורה ובמידות – הכולל את סקירת קורות חייו ואסופת מאמרים העוסקים בדרכו ובמשנתו, הרב ישראלי, וחיבוריו, זכו להוקרה ציבורית. הוא זכה בפרס הרב קוק, פרס הרב מימון, פרס ח"מ שפירא ובשנת תשנ"ב (1992) הוענק לו פרס ישראל לספרות תורנית. בחורף תשנ"ה (1995) חלה הרב ישראלי וב"ט בסיון נתבקש לישיבה של מעלה.

ב. בשבחי התנועה

נקדים ונאמר, שעל יחסו החיובי של הרב ישראלי לתנועה הציונית-דתית, איננו מוצאים לנכון להכביר במילים ונסתפק בקיצור אמרים, שכן זה מן המפורסמות, הידועות, הפשוטות. משפטים מעין אלה שגורים

⁹ על 'חבר הרבנים' ועל 'התורה והמדינה', ראה א' כהן, הטלית והדגל: הציונות הדתית וחזון מדינת התורה בימי ראשית המדינה, ירושלים 1998, עמ' 104-107.

¹⁰ ביחס לספר הרבנות והמדינה, צריך לזכור הערה מתודולוגית עקרונית: נכון הוא שמדובר בספר אחד, המכיל מכריכה לכריכה ממכלול אמריו, ברם אסור לטעות – הספר האחד כולל בין דפיו אסופת מכלול התייחסויות הפזורות על פני עשרות שנים והן לאו דוקא מיקשה סדורה אחת. בכל נושא חובה אפוא לבחון בעין פקוחה האם חלו בתפיסותיו שינויים, אם גדולים ואם קטנים, וזאת ניתן לעשות רק בהתבוננות דווקאית בתאריכי נשיאת הדברים, בשעתם.

על לשונו: "מיהו שדאג לבי"ס דתי אם לא 'המזרחי' בשעתו";¹¹ 'המזרחי', בגלגוליו השונים "הוא אשר יצר את התשתית הדתית-רוחנית בארץ [...] הוקמה רשת בתי ספר 'תחכמוני' אשר חינכו ילדים לתורה ומצוות [...] ניתנה עזרה לישובים החדשים להקמת מבני דת ולקבלת רבנים ושוחטים; הוקמה רבנות ראשית לא"י [...]";¹² שבחים למפלגה – בשנת תש"ך (1960) – על לחימתה בעניין 'מיהו יהודי', עד הגעה למשבר ממשלתי ולמרות חששה מהפסדים פוליטיים, וכל זאת בשל פעולתה "באופן ישיר על פי פקודותיה וצוויה של הרבנות הראשית לישראל";¹³ ובכלל – שבח כללי לתנועה שהיא הזרוע המבצעת של הוראות הרבנות הראשית.¹⁴

עולות על כולנה, כמובן, קריאותיו המפורשות, שנים הרבה ובכמה וכמה מערכות בחירות, להצבעה עבור התנועה.¹⁵ בקריאותיו הוא כותב, לדוגמא, כי "המפד"ל, מיסודו של המזרחי והפועל המזרחי, [...] עומד זה למעלה מיובל שנים בראש המאבק של היהדות הנאמנה על משמרת הקודש בארץ הקודש [...] הודות למפד"ל יש לנו כיום חינוך ממלכתי דתי [...] הודות למפד"ל קיימים ברחבי הארץ [...] ישובי תורה ועבודה [...] הודות למפד"ל נתקבלה מערכת חוקים שעל ידם נשמרת טהרת בת ישראל, קיימת ופועלת רבנות ראשית לישראל [...] מערכת נפלאה ומכובדת של בתי דין בישראל [...] קיים ופועל מוסד הרבנות בכל ערי ישראל", ולכן – כל עוד "לא אכשר דרא, לצערנו, להקמת 'חזית דתית מאוחדת'" – יש לחזק את כוחה של התנועה ולהימנע מכל פלגנות ומכל פרישה שהן "מעשה שטן" אפילו הן "נראות טוב".¹⁶

זאת ועוד; חלק מסויים ממעורבותו של הרב ישראלי בהכרעת סוגיות הלכה ומדינה, באה לעולם מתוך זיקתו לתנועה, לרבנות הראשית, לעם שבשדות' ולעם שבעיר, לכל שחפץ לדעת הלכה בסוגיות העומדות על הפרק. כך לדוגמא, כאשר עלתה על הפרק שאלת הסכמתם של חברי הכנסת ל'חוק השבת' אשר קבע איסור תחבורה ציבורית מחיפה ודרומה מזה ובזמן כלול בו היתר בחיפה וצפונה מזה, היה זה הרב ישראלי שגיבה את ההכרעה החיובית, לחתום, על אף צעקת רבני חיפה שעירם אינה, חלילה, עיר הנידחת.¹⁷ כך כאשר דן במעמדם הדתי של 'בני ישראל' מהודו¹⁸ ועולי אתיופיה ומילתם;¹⁹ כך כאשר הביע דעתו על מתן אפשרות לקיומו של מיפקד אוכלוסין;²⁰ כך כאשר נדרשה אמירה הלכתית ביחס לצידוקן של פעולות נקם באויבי ישראל ומתן לגיטימציה למבצע קיביה;²¹ פינוי הנפגעים באסון צור²² והנחת רוח אחת

¹¹ הרבנות והמדינה, עמ' 98.

¹² הרבנות והמדינה, עמ' 251.

¹³ הרבנות והמדינה, עמ' 66, 79, 201, 211-212, 229 ועוד.

¹⁴ הרבנות והמדינה, עמ' 76.

¹⁵ הרבנות והמדינה, עמ' 259-262.

¹⁶ הרבנות והמדינה, שם, וראה גם עמ' 418-423, נגד תנועת 'מימדי'.

¹⁷ עמוד הימיני, סימן יא: בהלכות קואליציה. רקע לכל הפרשה המסובכת והצגה ראויה של הגישה החולקת, ראה א' שוחטמן, 'השבת אינה ניתנת לחלוקה – ארבעים שנה למאבק על חוק השבת הארצי', שנה בשנה, תשס"ב, עמ' 283-307.

¹⁸ עמוד הימיני, סימן יח; וראה הרבנות והמדינה, עמ' 81-84.

¹⁹ חוות בנימין, א, סימן כא, ושם בויכוחו עם גישות רבניות אחרות.

²⁰ עמוד הימיני, סימן יג.

²¹ עמוד הימיני, סימן טז.

²² חוות בנימין, א, סימן יח.

פתוחה במצור ביירות;²³ על מבצע אנטבה;²⁴ על מסירת שטחי ארץ ישראל לנכרי תמורת הסכם שלום;²⁵ על מעמדה של הרבנות הראשית לישראל;²⁶ על קביעת רגע המוות והשתלת אברים;²⁷ על בנק עור, על השתלת לב ועל תרומת אברים מן החי ומן המת;²⁸ אם פונדקאית וחוקי הפלה;²⁹ פינוי קברים וקבורה בקומות;³⁰ בחירת נכרי למישרה שלטונית;³¹ דינה של פעילות משטרתית בשבת;³² היענות לסחטנות בפדיון שבויים;³³ קבורה בקומות³⁴ ועוד, כולל הגדרת מעמדה של הרבנות הראשית לישראל כ'מרא דאתרא' – במובן ההלכתי של המושג,³⁵ ומעורבות פעילה בניסוח סדרי התפילה ליום העצמאות וליום ירושלים.³⁶

דא עקא, כמעט ואף פעם לא הופנו אליו השאלות, רשמית, על ידי התנועה. לעיתים הן הופנו באופן בלתי רישמי ורק על ידי חלק מן החברים, ולרוב הן כלל לא הופנו כשאלה אלא הרב הוא שיזם את ההתייחסות, והשומע שמע והחדל חדל. לא בכדי טען הרב באחת ההזדמנויות, וגם ענה, הוא עצמו: "ואל יגידו לנו: למי אתם עמלים? מי הוא אשר בא ושאלכם הלכה למעשה על יחס לאויב, על קבלת החוק לאנטומיה בכנסת וכיו"ב? אנו סוברים שהיא הנותנת – מפני שאין משיבים, על כן אין גם שואלים", ולכן, במקרה כזה, היזמה צריכה להיות של המשיב. ומכל מקום, כך ואחרת, פסיקותיו היו משאב לשיקול דעת ומסד לבחינת הכרעת הנבחרים, אם כי – חייבים להודות – שלא פעם הם סטו מהן, ולרבים מהם הן היו, לכל היותר, בחינת המלצה.

נקודה זו סוכמה לימים על-ידי חתנו, הרב א"י שריר, גם אם באנדרסטייטמנט מסויים: "מתוקף תפקידו ומעמדו ב'חבר הרבנים' נקרא הרב ישראלי לעיתים קרובות לבטא את דעתה של תורה בדיוני 'הפועהמ"ז', ולימים הנהלת המפד"ל [...] אף כי לא תמיד השכילו חברי ההנהלה לשמוע בקולו, היתה לדבריו השפעה גדולה. גם בוועידות המזרחי ולאחר מכן המפד"ל נהג הרב ישראלי לשאת דברים בשם 'חבר הרבנים' [...]

²³ חוות בנימין, א, סימן טו.

²⁴ חוות בנימין, א, סימן יז.

²⁵ ראה חוות בנימין, א, וראה שם, נספחים, עמ' קג-קו; וראה במסגרת מאמרי: 'קוים למשנתו השלימה של רבנו', גאון בתורה ובמידות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 199-204, וביקורתי על פרשנות מוטעית של משנתו בסוגיה זו.

²⁶ עמוד הימיני, סימן ו; וראה הרבנות והמדינה, עמ' 78-80.

²⁷ חוות בנימין, א, סימן יט.

²⁸ חוות בנימין, א, סימנים יט-כ; שם, ג, סימן קט.

²⁹ חוות בנימין, ג, סימנים קז-קח; עמוד הימיני, סימן לב.

³⁰ חוות בנימין, א, סימן כד; שם, ג, סימן קטו.

³¹ עמוד הימיני, סימן יב, פרק ה, עמ' קמ-קמד; חוות בנימין, א, סימן יב; וראה י' בלידשטיין, הנ"ל, עמ' 356-358.

³² עמוד הימיני, סימן יז: 'הבטחון הפנימי בשבת'. וראה הרב א' דסברג והרב י' רוזן, 'השבת במשטרה', תחומין, ב (תשמ"א), עמ' 66-97.

³³ חוות בנימין, א, סימן טז.

³⁴ חוות בנימין, א, סימן כד.

³⁵ עמוד הימיני, סימן ו; וראה הרב י' אריאל, 'לא תסור מכל אשר יורוך', תחומין, יא (תש"נ), עמ' 111-117; אדם ברוך, בתום לב, הנ"ל, עמ' 117-111.

³⁶ גאון בתורה ובמידות, שם, עמ' 82; ארץ חמדה, מהדורת תשמ"ב, נוספות לשער א, סימן ד.

דבריו הברורים ומשנתו הסדורה השפיעו לא אחת על דרכה של התנועה, למרות אותו חוסר נכונות שהיה בתנועה לשמוע בקול רבניה".³⁷

בכל אופן, דברים אלה, ושכמותם, הם מן הידועות, הנכונות וגם הצפויות, ובהם עצמם, תוכנית, אין חידוש, גם אם צורנית, סגנון חם שכזה נדיר למדי. ברם למטבע זה יש גם צד שני. בדיקה דקדקנית יותר מעלה שהדברים אינם כה פשוטים, אלא דוקא סבוכים ומורכבים. להלן, במכוון יוטו הדברים חד-צדדית, על מנת שסטייה זו מקו האמצע תביא לאיזון ולקבלת תמונה מדוייקת יותר. לפיכך, בחוסר איזון מובהק, יובלטו להלן דוקא ביקורות, התנגדויות ואף מאבקים שניהל הרב ישראלי אל מול התנועה. דומה כי בדרך זו, ורק בדרך זו, תועמד משנתו של הרב ישראלי במקומה הנכון.

ג. מ'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' ועד למפד"ל

על אף הערכתו של הרב ישראלי את 'המזרחי' בכלל,³⁸ לאמיתו של דבר, הוא מזהה עצמו הרבה יותר כאיש 'הפועל המזרחי' מאיש 'המזרחי', ולימים, הרבה יותר כאיש 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' מאיש המפד"ל. נזכיר: בכ"ה באדר א' תרס"ב (1902) התכנסה בוילנא קבוצת רבנים ועסקנים והחליטה על הקמת תנועת 'המזרחי'; 'המזרחי' קיים ועידה ראשונה בארץ ישראל בשילהי תרע"ח (1918) ובחול המועד פסח תרפ"ב (1922) נערכה ועידת הפועל המזרחי. ב"א בתמוז תש"ז (1956) התכנסה בתל אביב ועידת היסוד של המפלגה הדתית-לאומית המזרחי והפועל המזרחי בארץ ישראל, ובאסיפה זו נקבעה חוקת המפלגה. עד אז, הפועל המזרחי הוא שהיה התנועה הדומיננטית.

מכאן שמבחינת הרב ישראלי, לא היה אף פעם 'מזרחי' לבדו. בתקופת חייו הראשונה, הוא היה צריך לזהות עצמו עם כ'מזרחי' ואם כ'הפועל המזרחי', ובתקופה השניה – אחר האיחוד - הוא היה צריך להחליט לאיזו סיעה ליבו נוטה יותר, אם בכלל.

כללית ניתן לומר שחילוקי הדעות בין המזרחי ובין הפועל המזרחי התמקדו בעיקר בשאלות פנים: 'המזרחי' ביטא עמדות 'אזרחיות' ו'הפועל המזרחי' עמדות 'פועליות';³⁹ ועוד, עיקר כוחו של 'המזרחי' היה בחו"ל, 'הפועל המזרחי' – רק בארץ. בהתאם לכך, אין זה מפליא שאידיאולוגית, הרב ישראלי משייך עצמו, ראשונית, ל'הפועל המזרחי'. הוקרתו הראשונית היתה ל'תורה ועבודה' פשוטה כמשמעה, למייסדי שדה יעקב, כפר הרא"ה וכפר פינס, לאנשי חזון ומעש, לחקלאי הרחוק מירושלים ומטפח שדה, עדר ופרה.⁴⁰ הוא אומר את הדברים בגלוי, בלא כחל ושרק. בכנס של הסתדרות הרבנים בארה"ב, בשנת תשי"ב (1952), הוא אומר כי "המזרחי, עם כל החיבה והמסירות שהראה לבנין הארץ, קצרה ידו להניע המונים ליציאה לעבודת הגשמה [...] המצב נשתנה רק עם התחלת פעולתו של 'הפועל המזרחי'".⁴¹ כך ביחס ל'מזרחי', וכך – מיותר לומר – ביחס ל'אגודת ישראל' ואף 'פועלי אגודת ישראל'.⁴² כאשר מציינים, באותה שנה, מלאות שלושים שנה ל'הפועל המזרחי', גורס הרב ישראלי⁴³ שתנועה זו היא ה'פנחסית' הפועלת. לעומת הציבור הבוכה, העומד מנגד ואינו רואה צורך באקטיביזם – "אינו רואה שום צורך לדאוג לתורה במדינה כולה, ושוב אינו

³⁷ גאון בתורה ובמידות, עמ' 78-81.

³⁸ הרבנות והמדינה, עמ' 154.

³⁹ הגדרת אליעזר גולדמן, 'הציונות הדתית במדינה – שרשרת כשלים', עין טובה, 1999, עמ' 557.

⁴⁰ הרבנות והמדינה, עמ' 243-244.

⁴¹ הרבנות והמדינה, עמ' 148.

⁴² הרבנות והמדינה, עמ' 144-145: מנייה מפורטת של ההבדלים העקרוניים המבדילים בין השקפת העולם של הפוהמ"ז לזו של פאג"י, וכולם סביב ציר אחד – "השקפה ציבורית-לאומית" לעומת "השקפה פרטית-יחידנית".

⁴³ הרבנות והמדינה, עמ' 137-138 ; 154-155 ; 173.

דואג אלא לעצמו", עומדים הפנחסים הנלחמים ופועלים, ובדיוק מסיבה זו מעוררים עליהם התנגדות. עם החרדים ניתן להתפשר על ידי "בתי דין מתבדלים [...] רבנות מתבדלת [...] גיטו קטן חסר השפעה וחסר ערך". מהם לא מפחדים. חוששים מהפעילים, הפנחסים, המעורבים – 'הפועל המזרחי'. זהו 'הפועל המזרחי' העוסק בהנחת אבני פינה והוא "ראש וראשון להביע דבר היהדות הנאמנה".⁴⁴

כאשר, בשנת תשט"ז (1956), קרם מיזוג 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' עור וגידים, טען הרב ישראל שמיזוג זה אסור לו להצטייר כפתרון לבעיה כלכלית גרידא, כביכול "יש איזה מחנה אחר שאנחנו חייבים לו איזה חוב מסויים, ולפיכך אנחנו צריכים לעשות לו "גמילות חסד של אמת" ולקיים את המיזוג". לא. לדידו צריך לנתח את התופעה לעומק, ולהכות על חטא. להבין שאין אמון מספק בציבור הדתי למשנת הציונות הדתית. "המזרחי התיישן והפועל המזרחי התיישן", ולכן המיזוג צריך להוביל להתרעננות חדשה של המחשבה הציונית-דתית, לפתיחת אופקים.⁴⁵

שנים רבות יותר מאוחר, בנאום – "להחזיר עטרה ליושנה"⁴⁶ – שנשא בשנת תש"ם (1980) בפני המרכז העולמי של 'הפועל המזרחי', סקר הרב את גלגוליו של רעיון 'המזרחי', מאידיאת מייסדיו ועד ריפיון מבצעיו. הרב טען שאם נרצה למצות במילה אחת את רעיון המייסדים, הרי נוכל להתבטא במונח "שלימות";⁴⁷ ובשתי מילים: "שלימות היהדות". שלימות זו התפרטה, לדידם של המייסדים, לשתיים: שלימות העם – ולא התפרדות לאגודות אגודות ולקהילות נפרדות; שלימות התורה – קיום כל מצוות התורה, כולל מצוות "ציוניות" התלויות בארץ וכולל מתן ציביון לחיי פרט וכלל במדינתו. בהתאם לכך, 'המזרחי' חתר לשיתופיות מירבית של כל חלקי העם בפעילות הציבורית. דרך זו, שנראתה לעיתים כחדשה, היתה למעשה מסורתית, קדומה ומבוססת. באשר לחינוך, 'המזרחי' לא ראה מתפקידו להקים 'חדרים' ותלמודי תורה המוקדשים לתורה בלבד, כאלה שיוציאו מתוכם תלמידי חכמים מובהקים, פוסקים ורבנים, שכן כאלה כבר היו קיימים. לעומת זאת, 'המזרחי' כן ראה צורך להקים בתי חינוך שיוציאו מתוכם בעלי-בתיים יודעי תורה ומעריכי תורה, כאלה שיוכלו להשתלב בעשייה הארצישראלית החדשה. 'המזרחי' גם לא הדגיש את ההגשמה העצמית, לא יצר את החלוץ הדתי ואת המתיישב בעל שאר הרוח, אלא רק סיפק את צרכי הדת – קבלת שוחט ומינוי רב. "נוצר רושם שאחרים בנויים את הבתים, ואילו המזרחי אינו אלא מדביק את המזוזה, ואף זו – לא תמיד הדרים בבית מעריכים אותה, מנשקים אותה". כך, "עד שקם 'הפועל המזרחי'".

'הפועל המזרחי' קם ושם דגש בדיוק על אותן שתי נקודות שחסרו אצל 'המזרחי': הוא טען להגשמה עצמית והוא ביקש ליצור חברה ראויה. הוא הצמיח יישובים אשר הציבור שבהם הוא בעל הכרה דתית ורצון לשמירת תורה ומצוות, ושתפיסתם הדתית תחול גם על החיים החברתיים. לשון אחר: הקמת חברה על יסוד ערכי תורה ומצוה. נכון הוא שבכך היתה ברכה גדולה מחד, אך גם בעייתיות מאידך. לאותן מסגרות יישוביות מצומצמות היתה ברכה; ואולם היתה כאן חזרה לכיתתיות, ובמידת מה להתבדלות. זאת ועוד, התעוררו סוגיות הלכתיות לא קלות, שהצריכו מענה – חליבה בשבת, שמיטה ועוד, ודרכי פתרון נראו ציבורית – גם אם שלא בצדק – כפשרנות וכוותרנות דתית, סתירה מיניה וביה לחזון 'השלימות' הנ"ל ותרומה מזיקה לדימויה של התנועה, כלפי פנים וכלפי חוץ.

⁴⁴ הרבנות והמדינה, עמ' 139; וראה גם עמ' 27; 30.

⁴⁵ בין השאר - מקומו של 'חבר הרבנים' בתנועה, אשר אינו מובלט דיו; וכפי שיבוא להלן.

⁴⁶ הרבנות והמדינה, עמ' 217-229.

⁴⁷ 'שלימות' כזו באה לידי ביטוי גם ביצירתו התורנית, וכפי שכבר עמדתי על כך במאמרי הנ"ל, למשנתו השלימה של רבנו, גאון בתורה ובמידות, הנ"ל, עמ' 197-221, תוך שאני יוצא חוצץ נגד אותם שניתלו במשהו מקוטע מחיבוריו בלא שעיינו כדבעי במכלול הכתבים.

ומכאן הגענו למפד"ל שלאחר קום המדינה. ההשתלבות המימסדית במימשל, הביאה אמנם לגידול כמותי – עשרות יישובים חקלאיים מפד"ליים והרחבת שורות החברים בתנועה, אך הדבר הביא לפיחות משמעותי מאוד באיכות: מתנהלת "רדיפה אחר הקול של הבוחר [...] גדל משקלם של מרכזי הסניפים [...] היסודות הרעיוניים הולכים ומטשטשים ואת מקומם תופס הצד הארגוני, שהופך להיות מטרה לעצמו". ומכאן, העצמת מקומן של טובות הנאה, לנבחר ולבוחר; ומכאן, רדידות אישית של ראשי תנועה; ומכאן, ריבוי הסיעות אשר ההבדל ביניהן אינו רעיוני אלא אישי, ועוד ועוד מרעין בישין. או-אז מתרחשים שלושה דברים: אכזבה מן המתרחש במדינה; ריפיון במצבה של המפד"ל; התחזקות האגף החרדי הטוען "אמרנו לכם".

בהזדמנות אחרת הוא מוסיף, במילות תוכחה: "איפה הם הערכים החלוציים שהיו נר לרגלי ראשוני דור 'תורה ועבודה'? מהיכן הרדיפה אחרי עמדות במפלגה ובמדינה?! מהיכן הרצון בקיבוצים שלנו להתחרות עם העיר בחיי מותרות בהתחשבות עם הברק החיצוני?! נשרפה הנשמה גם אם הגוף קיים. השתלט הגוף על הנשמה, השתלטה הגשמיות על הרוחניות, שבקה הרוח".⁴⁸

אמור מעתה: שלוש תנועות, שלושה שלבים. מחזון 'המזרחי' – המסתפק במועט, אל חזון 'הפועל המזרחי' – השואף לגדולות ומתבצר, ועד לריפיון המפד"לי. ודוק: בעוד שתי הראשונות מתוארות כאידיאיות, והשניה ברום מעלה, השלישית לעומת זאת מתוארת 'עסקנית', ולא במובן החיובי של המושג. לימים אף ביטא חתנו אותן תחושות: הרב שריר טען⁴⁹ כי חילוקי הדעות בין הרב ישראלי לבין אישי הצינונות הדתית התמקדו בהבנת ייעודה של המדינה בכלל ודרכה של התנועה במסגרתה בפרט. מול דעות שהסתפקו במאבקים למתן חופש פולחן לפרט ומול מי שראה בתנועה מכשיר להשגת מישרות, הרב ישראלי תבע כינון "ממלכת כהנים". לא רווחת הפרט הדתי, אלא השלטת התורה בארץ ישראל; לא רק בחקיקה אלא בחינוך והסברה; לא רק כלפי פנים אלא גם כלפי חוץ; לא להתמקד במתיישב הדתי אלא להתקרב לחנווני העירוני.

כדי כך הגיע ביקורתו של הרב ישראלי, עד שבשנת תשל"ח (1978) הוא אומר בגלוי: נכון, "הייתי, וגם עכשיו אני חבר המפד"ל", ברם "המפד"ל אולי מתרחקת ממני. אני נשארתי נאמן לדרכם של הפועל המזרחי והמזרחי בשעתם – נוסח הרבנים הרצוג, עוזיאל, עמיאל, ברלן זכרוןם לברכה";⁵⁰ המפד"ל היא שסתה מן הדרך. שלוש שנים מאוחר יותר, בבחירות לכנסת ה"א (תשמ"א - 1981), המפד"ל סופגת מפלה – היא צונחת 12- חברי כנסת ל-6. והרב ישראלי? לא זו בלבד שהוא אינו מתרגש, מבחינה מסויימת הוא אפילו מברך על כך. טוב שנפרדו "יסודות בלתי יציבים מהתנועה", טוב שהלכו להם אותם גורמים שהוא מכנה "יושבי קרנות" – יושבים על הגדר ובוחנים "מי יתן לו יותר, היכן יוכלו לקבל יותר". לעומת זאת, ולעומת אלה, "יש אפוא לחזור ולהעמיד דגש על הערכים [...] על שמירת מצוות וכלשונן [...] על לימוד תורה [...] באחת לדעת, ההשתייכות לתנועה צריכה להיות לא על מנת לקבל, כי אם על מנת לתת יותר".⁵¹ התנועה, בצורתה המנופחת, בהחלט לא היתה לרוחו.

ד. הרבנים בתנועה: גורם מכריע, משפיע, מפריע או מקשט?

שאלת מקומם של הרבנים בתנועה, הן כאישים לעצמם והן כמסגרת ייחודית – 'חבר הרבנים', כמו גם שאלת המשקל שצריך להינתן לדעתם, היוו סלע מחלוקת תדיר בין הרב ובין התנועה. מה מעמדם של

⁴⁸ הרבנות והמדינה, עמ' 215.

⁴⁹ גאון בתורה ובמידות, שם, עמ' 79-80.

⁵⁰ הרבנות והמדינה, עמ' 87.

⁵¹ הרבנות והמדינה, עמ' 230-231.

הרבנים, אם בכלל – האם יש להם קול עדיף או קול שווה? האם התנועה רואה את עצמה כדמוקרטית לחלוטין – קול אחד ושווה לכל, או כתנועה תורנית – במובן החרדי של המילה - המעניקה קול ייחודי, אפילו בלעדי, להכרעה הרבנית, או כתנועה הנעה ומתנהלת הילך והילך בין שני הקטבים? מובן מאליה ששאלה זו, בהחלט אינה טכנית גרידא; היא מהותית, עד שיש הרואים בה את הביטוי היותר בולט להבחנה בין תנועה חרדית ובין תנועה ציונית.

די לנו אם נזכיר בהקשר זה את דבריו החדים של פרופ' אליעזר גולדמן, המתאר מצב וגם נוקט עמדה: "עם כל הכבוד שרחשו לחכמי תורה, לא ראו בהם הציונים הדתיים [...] את מי שמנחה את פעילותם הפוליטית והציבורית [...] לא עלה על דעתם לפנות לרבנים בעניינים פוליטיים מובהקים".⁵² גולדמן גם מספר⁵³ כי במהלך הויכוחים על מיזוג 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', טען משה [חיים] שפירא "כי אין לפועל המזרחי מנהיגות רוחנית". גולדמן עצמו אכן רואה בפזילה לסמכויות מסורתיות וחשש מעצמאות יתר את הירדררותה של התנועה. לדידו – גישה זו הובילה את התנועה הציונית-דתית לשרשרת כשלים.⁵⁴ ובכן, מה סבר הרב ישראלי? נתייחס לנושא משתי זוויות: ראשית, מקומו של 'חבר הרבנים' בתנועה; שנית, מקומה של 'דעת תורה' בהכרעות.

נקדים ונאמר כי, ביחס לשאלה הגדולה המרחפת על העולם הרבני: באיזו מידה על הרב לצאת ממגדל השן ולהיות מעורב בעשייה בכלל, בעשייה הפוליטית בפרט, הרב ישראלי גרס - שלא כמקובל – כי רב צריך להיות מעורב ומעורה, אפילו מזוהה תנועתית, אם כי עליו להישאר מחוץ למעגל החיים הפוליטיים המעשיים עצמם.⁵⁵ את אשר רוצה לפעול, ופועלת, המפלגה, בנתיב הפוליטי, יעשה הרב, ואיגוד הרבנים, בנתיב הרוחני.⁵⁶ הוא מודע היטב לכך "שרבים מהרבנים מסתייגים מהפעילות המפלגתית שלנו" ואולם לדידו, הסתייגות זו אינה צודקת, ו"דרך זו – השוללת – בלתי נכונה". יתירה מזאת; לדידו, אותה הסתייגות חיצונית היתה מצטמצמת, אולי אפילו מתבטלת, אם הציבור היה רואה שלרבנים יש השפעה, ודאי השפעה מכרעת, על התנועה, ולכך צריך לשאוף לקיומו של "גוף פוסק ומכריע בתנועה".⁵⁷ ואכן, על מעמדם של הרבנים בתנועה, הרב ישראלי לחם, והרבה.⁵⁸ לא פעם הוא ביאר, כי לפי תפישת עולמו, "היסוד העיקרי להשרשת תורה שבעל פה הוא קבלת מרות". כך אצל דורות הראשונים, וכך אצלנו בדורות האחרונים. לכן "ניתן לרבנות את המקום המגיע לה. אין זו תביעה של שררה, זוהי תביעה של עבדות [...] אין כאן בקשה של כתר, אין כאן בקשה של התכבדות", אלא הירתמות למשימה משותפת. כך כהשקפת עולם, אך כך גם תועלתנית. הרב טען שעמידה על עקרון זה אף יגדיל את האלקטורט, שכן הדבר יביא לצירוף רבנים נוספים אשר יזדהו עם התנועה וכן לצירוף "יהודי בית הכנסת שאדישים כיום".⁵⁹ באחת ההזדמנויות, במהלך הוועידה השתים עשרה של הפועל המזרחי (תשט"ז - 1956) הרב ישראלי תבע במפגיע את עלבון 'חבר הרבנים'.⁶⁰ "חבר הרבנים הזה אינו תופש את המקום הראוי בתוך התנועה הזאת.

⁵² א' גולדמן, 'הציונות הדתית במדינה – שרשרת כשלים', הנ"ל, עמ' 557.

⁵³ א' גולדמן, שם, הערה 19.

⁵⁴ ככותרת מאמרו; וראה שם, עמ' 563, בחתימת המאמר: "הכשל הטרי ביותר של הציונות הדתית הוא בהיגררות מנהיגיו אחרי האתוס של התנערות מאחריות אישית להכרעותיהם".

⁵⁵ הרבנות והמדינה, עמ' 213.

⁵⁶ הרבנות והמדינה, עמ' 65-66.

⁵⁷ הרבנות והמדינה, עמ' 101.

⁵⁸ לנושא זה הקדיש הרב שריר מדור מיוחד בספר הרבנות והמדינה, עמ' 209-231.

⁵⁹ הרבנות והמדינה, עמ' 206.

⁶⁰ הרבנות והמדינה, עמ' 192-193.

[...] אילוסטרציה קטנה: הבמה של אתמול. בשורה זו ישבו רבנים ראשיים [...] אבל היה חסר בא כח אחד של חבר הרבנים. אינני חושב שהדבר נעשה בכוונה, ואינני רוצה שיחשוב משהו שאנחנו באים כאן לתבוע כבודו של איש זה או אחר שנפגע. [...] אין ענינו נשואות לפרסומת וכבוד. אבל רבותי, בזמן שציבור הגדול ישב באולם והסתכל כלפי הבמה – כלום לא צריך היה לראות את נציגם של מאה וחמישים מנהיגי העדות של הפועל המזרחי? מדוע לא נראה? מדוע לא נמצא מקום בשורה הזאת גם בשביל אחד ממנהיגי הרוחניים של העדות השונות? אין כאן כוונה רעה, אבל יש כאן היסח הדעת, והסחת הדעת פוסלת בקדשים. [...] על כן יש לזכור יפה בכל מיני חישובים וסידורים את העניין הזה של קביעת מקומם של נושאי התורה בתוך התנועה, מעמדם הראוי באור הראוי".⁶¹

מיותר לומר שלדרישה "פעוטה" זו, נלוותה דרישה משמעותית הרבה יותר, כללית הרבה יותר: הכרעות המוסדות המרכזיים צריכות להיות על דעת רבני התנועה. הוא אומר זאת בגלוי: "אנו רוצים שכל בעיה ובעיה תוכרע בכנות לפי דעת תורה. אין אצלנו מוסד של 'מועצת גדולי תורה', איננו שואפים לשם זה כי איש מאתנו אינו רואה את עצמו רשאי להדביק לעצמו תו של גדול. [...] אנחנו צריכים לקבל גושפנקה חוקית למעמדנו כגוף פוסק ומכריע בתנועה".⁶² [ועוד נשוב להלן לסוגיית 'דעת תורה'].

כך מחד, לשבח 'חבר הרבנים' ולחיזוק מעמדו; ואולם מאידך, לימים, הרב ישראלי לא היסס להביע את אכזבתו הגדולה מהסתאבותו של ה'חבר'. כאשר ה'חבר' הפך לתנועתי ופוליטי – במובן העסקני של המילה – גם אותו עצמו תקף הרב ישראלי. בכנס למלאות עשרים וחמש שנים להקמת 'חבר הרבנים' (תשל"ד - 1974), הטיח הרב בראשי המשתתפים מקלחת צוננים. בנאום שנשא באותו מעמד,⁶³ סקר הרב אחדים מהישגיו החשובים של ה'חבר' – ובראשם עיצוב יום העצמאות וסדרי השמיטה - אך לא נמנע מלומר מפורשות את ביקורתו, ובמילים שאינן משתמעות לשתי פנים. כך הוא פותח: "הכנס הזה [...] ודאי מן הראוי היה לראות בו אירוע חגיגי המעורר רגשות של שמחה והתלהבות שהגענו עד הלום. לצערי, אני צריך לומר שאני אינני שותף בשמחה הזאת [...] כשאני מסתכל על מה שעלה במחשבה, על מה שרצינו לראות ב'חבר הרבנים', ועל המצב שהוא נמצא בו כיום הזה". ביסודו, ה'חבר' לא התנשא ולא התייחר, לא השתלט, לא דרס ולא ניצל, "לא ברדיפות ולא בטרור". פעל בשקט ובענווה, בהחלטיות, בהתמדה ובכבוד, למען האמת שלו, גם כאשר אמת זו לא תמיד – ועל פי רוב דוקא לא - היתה נחלת זולתו. לא יכולת ארגונית מרשימה היא שהביאה להישגיו – דוקא בזה ה'חבר' לא הצטיין - "היה תמיד חלש", אלא חריצות הלכתית ולשם שמים. שלום ואמת.

ומה קרה? הכמות גדלה – אכן יש הרבה יותר רבנים ב'חבר' ויש לו הרבה יותר השפעה ומעורבות, ברם מתברר שכל זה הוא לו לרועץ. סר הריסון, בטלה ההכרה בערך הזולת החולק. דבריו של הרב ישראלי כדרבנות: "אני מלא בווה וכלימה על מה שמתרחש בזמן האחרון במועצת הרבנות הראשית. כשהיתה שאלה של מתן כושר לרב, הדיון לא היה לענין, לא היה לגופו של דבר האם הרב הזה הוא גדול בתורה". בסרקזם מושחז הוא מוסיף: "יתכן שחברי מועצת הרבנות היו צריכים עוד לחשוב אם הם יכולים להתמודד

⁶¹ אירוע דומה התרחש במהלך הועידה העשירית של הפועל המזרחי (תשי"י - 1950), שם התלונן הרב ישראלי על מיכסת הזמן שהוקצבה לו, כמייצג ה'חבר'. לדידו, בנושאים הרי-גורל, דוקא סיעת מיעוט ראויה להקצבת מיכסת זמן גדולה מכמותה המיספרית, וצריכים היו לחרוג מפרופורציה דווקאית - הרבנות והמדינה, עמ' 180.

⁶² הרבנות והמדינה, עמ' 101.

⁶³ הרבנות והמדינה, עמ' 107-112: 'מכח הזכות ולא בזכות הכח'. מן העורך למדתי כי הוא זה שנתן את הכותרת וכי הנאום עצמו נגנז והוא שמצאו בארכיון.

אתו. אולי כן אולי לא, אני לא יודע. על כל פנים רב מוכר וידוע". והוא מוסיף ומספר על אירוע דומה ביחס לדיין: "או אם היתה שאלה של מתן כושר לראש בית דין לאב בית דין שמכהן מספר שנים בבית הדין כאב בית דין, רב שיש לו עמדה מכובדת, גם בתוך הצבור שלנו, אם כי הוא לא חבר רשמי של 'חבר הרבנים' - וכנראה לא בכדי, 'אילו היינו כהוגן יתכן שגם הוא היה חבר'! - ושוב נשקלו שיקולים שלא מן העניין התורני עצמו. ובכן, האם הפך ה'חבר', חלילה, לאיגוד מקצועי?! "למנוע מתן כושר לרב חשוב בישראל רק מפני שדעתו אינה עולה בקנה אחד עם דעתי אני! [...]. חברינו ביישו את 'חבר הרבנים' בזה שמנעו כושר מאדם, שלפי כל התכונות היה מתאים לקבל את הכושר הזה". בדרך נלוזה כזו, אנו מתקרבים ל'רבנות מטעם', חלילה.

וזה סיכומו: "על כן רבותי אני אינני אתכם, לצערי, בשמחה הזאת [...]. לא זה מה שהיה צריך להיות, ומשום כך לבי דואב בקרבי [...]. במעמד זה, פרש הרב ישראלי מכל פעילות בתנועה.

ה. 'דעת תורה' - בענייני מדינה, ציבור ותנועה

ומכאן לסוגיית 'דעת תורה'. כפי שהשתמע מן האמור לעיל, לדידו של הרב ישראלי, בהחלט "יש דעת תורה בענייני מדינה".⁶⁴ כאלה הם, לדוגמא, "הלכות ניהול מלחמה – דמות המחנה, מצור",⁶⁵ ואין זו אלא דוגמא אחת המלמדת על העיקרון: "החיים המדיניים אינם שטח ריק מבחינת התורה" ולפיכך המדינאים אינם רשאים לעשות ככל העולה על רוחם.

ובכן, האם מצטיירת לנו כאן השקפת עולם חרדית, נוסח 'דעת תורה' ו'אמונת חכמים' בכל-מכל-כל?⁶⁶ מתברר שזהו ענין מורכב. הרב ישראלי עצמו נתן דעתו לדבר, ובמפורש, והבחין בין סוגי נושאים, סוגי שאלות.⁶⁷ "יש להבחין בין שאלות בהן יש לחפש ולמצוא את התשובה בהלכה, לבין שאלות שעליהן התשובה היא עפ"י דעת תורה, כלומר – עפ"י הלך המחשבה התורנית". על הראשונות יש למנות, לדוגמא,

⁶⁴ הרבנות והמדינה, עמ' 209 – מתוך דברים שנאמרו ונדפסו בקיץ תשל"ד (1974). כן ראה את הקדמותיו ל'התורה והמדינה', אשר הובאו בספר הני"ל.

⁶⁵ כפסיקותיו בענין המצור על ביירות, מבצע קיביה, שחרור חטופי אנטבה ועוד, הני"ל.

⁶⁶ על 'דעת תורה' ועל 'אמונת חכמים', ראה ר"ש דייכובסקי, נאות דשא, א, תל אביב תשל"ה, עמ' רמו-רנד; 'בין מנהיגות דתית רוחנית לבין מנהיגות מעשית-פוליטית' – שיחות עם ר"ש ישראלי ועם ז' ורהפטיג, מורשה ח (תשל"ד), עמ' 7-17; ראה ר"ש שפירא, 'החזרת שטחי ארץ ישראל', שם ט (תשל"ה), עמ' 15-17; ש' פרידמן, 'אמונת חכמים – במישור החברתי ובעיות ציבור, אתגר רעיוני או הנחיה אופרטיבית?', ספר זכרון למרדכי ויזר, קבוצת יבנה תשמ"א, עמ' 136-159; ג' בקון, 'דעת תורה וחבלי משיח, לשאלת האידיאולוגיה של 'אגודת ישראל' בפולין, תרביץ, נב, ג (ניסן-סיון תשמ"ג), עמ' 497-508; ראה ר"ש שפירא, 'דעת תורה', תחומין ח (תשמ"ז), עמ' 363-364; רח"ד הלוי, 'דעת תורה בעניינים מדיניים', שם שם, עמ' 365-367; ר"י עמיחי, 'דעת תורה בעניינים שאינם הלכתיים מובהקים', שם יא (תש"ן), עמ' 24-30; רח"ש שאנן, 'דעת תורה בענין שאינו הלכה', שם יב (תשנ"א), עמ' 171-177; מ' פרידמן, החברה החרדית, ירושלים 1991, עמ' 104-114; ר"י אריאל, 'להלכות דעות', שנה בשנה – תש"ן, עמ' 306-317; ר"ע קלכהיים, 'היש הכרעה להלכה בענייני דעות?', על מדין, ירושלים תשנ"ב, עמ' 46-66; רצ"א נויגרשל, דעת תורה בעניינים שאינם הלכתיים מובהקים, שמעתין 114 (תשנ"ד), עמ' 87-92 ועוד; וראה סידרת מאמרים, בקובץ בין סמכות לאוטונומיה, ז' ספראי וא' שגיא (עורכים), תל אביב 1997.

⁶⁷ הרבנות והמדינה, עמ' 209-210. אגב כך, לא למותר לציין שגם בנושא זה, אשר נדון הרבה בספרות המחקרית, לא זכתה דעת הרב ישראלי להיות מוצגת כדבעי.

את היחס לנכרים ושאלת ישיבתם בארץ כיום הזה. לשאלה כזו יש מקורות הלכתיים מובהקים ומוכרים וצריך לבדוק את תקפותם לאור תנאי חיים ומציאות מתחדשת. זו אמנם אינה משימה קלה, ברם, גדלות תורנית ומשא ומתן מעמיק, יעלו בזה הלכה ברורה, לא פחות מכל שטח הלכתי אחר. לא כן סוג אחר של שאלות, להן אין מקור הלכתי מובהק, ואותן יש להסיק "מהחלק הסיפורי שבתורה ובתנ"ך". כאן אין לך אלא "מעשה אבות סימן לבנים", בחינת "סימון דרך, אבל לא משהו מוגדר בדייקנות". בסוג זה לא נחתכה הלכה, "גם לא תיתכן הלכה חתוכה ופסוקה". גיוון המקרים ושינוי התנאים, מכתבים שיקול דעת מחודש על כל צעד ושעל. כאן נדרשת "דעת תורה", ולזה אין די בגדלות תורנית. כאן יש הכרח גם בגדלות מנהיגותית - "הכרת מעמדו הרוחני של הציבור, הכרת הגורמים החיצוניים [וכן] התנאים המדיניים". ברם - גורס הרב ישראלי - עלינו לדעת שגם בדברים מעין אלה, "שיקול דעת חכמים הוא תורה". התבטאויות שונות של חז"ל - על ר' זכריה בן אבקולס (גיטין נו),⁶⁸ על ריב"ז ובריוני ירושלים (גיטין שם) וכדומה - משמשות אותו להוכחה כי כך היא דרכה של תורה: גם הערכות מדיניות ומציאותיות היוצאות מפי חכמים ואינן נסמכות על מקור וסמך אלא רק על שיקול דעת - גם הן תורה.

בהקשר זה התקיים עם הרב ישראלי - בקיץ תשל"ד (1974) - ראיון נוקב.⁶⁹ הרב נשאל: "האם יוצא מזה שבכל שאלה ציבורית או מדינית יש לעסקנים לקבל חוות דעת של הרבנים, מה נשאר אפוא לעסקנים עצמם?", והרב משיב כי מצד אחד, העובדה שמדובר בשיקול דעת, היא הנותנת שאין בזה פסק הלכה מוחלט, היא הנותנת שאין בזה פסק הלכה מחייב. מצד שני, יש צורך באותו שיקול דעת, ולכן "על כגון זה נאמר: עשה לך רב. דהיינו, שראוי שכל עסקן יקשור קשרים אישיים עם אישיות דגולה בתורה, שיש לו אמון בה, שישח עמו מזמן לזמן, שיבהיר לו מפעם לפעם את המתרחש בעולם המדיני והחברתי, ויחד - האחד מתוך הכרת החיים והתנאים, והשני מתוך עמקות תורנית, יגבשו עמדה בשאלות העומדות על הפרק". כאן טמון אפוא ההבדל המהותי בין תפיסתו של הרב ישראלי ובין התפיסה "העסקנית" מזה ו"החרדית" מזה. שלא כראשונים - יש "דעת תורה" בעניינים מדיניים ויעשה לעצמו כל עסקן רב; שלא כאחרונים - זו אינה הלכה, היא אינה מוחלטת, היא לא מחייבת והיא רק המלצה. ואכן דוקא מסיבה זו סבור הרב - ומסכים עם המראיין - כי טוב יותר היה ליצור אפשרות של קבלת מענה לא בהתייעצות עם רב יחידי אלא מגוף רבני; ברם נכון לעכשיו - "אין מי שירכיב גוף כזה".⁷⁰

והמראיין אינו מרפה: "לפי האמור, יוצא מכל מקום, שהעסקן הדתי ידיו כבולות ואינו יכול להיות בעל יוזמה עצמית משלו?" והרב משיב: "אין הדבר בדיוק כך", אלא מדובר בפעולה משותפת, לה כל אחד תורם מחלקו - ידע מעשי מהעסקן, ידע תורני מהרב. הרב גם נותן דוגמא, מהשאלה אם להיכנס לקואליציה לנוכח אי-קבלתה של תשובה משביעת רצון בסוגיית 'מיהו יהודי'. ולא זו בלבד - עצם השותפות בממשלה, ואפילו בכנסת, טומנת בחובה שאלה הנושקת להלכה: "היש לשתף פעולה עם חילוניים ועד איזה גבול". שאלות אלה, ושכמותן, כוללות בתוכן גם היבטים מעשיים - רווח והפסד פוליטי, על כל המשמעות הציבורית של המהלך, וגם היבטים הלכתיים - האין בכניסה ובשיתוף חילול ה'. לשאלה מעין זו, נחוץ שיתוף הפעולה בין שני הגורמים - העסקני והרבני. לעומת זאת, "לגבש ציבוריות דתית שהקו שלה הוא

⁶⁸ לאגדה זו, על ר' זכריה בן אבקולס, שב הרב ישראלי שוב ושוב, פעמים הרבה. ראה לדוגמא, הרבנות והמדינה, עמ' 12 - הבחנתו בין נוסח הירושלמי ובין נוסח הבבלי בעניין; וראה שם, שוב, בעמ' 13, על ריב"ז ו"יבנה וחכמיה"; וראה שם, עמ' 26; 37 ועוד.

⁶⁹ הרבנות והמדינה, עמ' 209-213 - מתוך ראיון שהתפרסם בחוברת מורשה, ח, קיץ תשל"ד.

⁷⁰ אותה שעה כווננו הדברים כלפי הרבנות הראשית שבראשות הרב גורן.

שבשאלות פוליטיות אין לתורה, וממילא – גם לנושאי דברה, מה לומר, דומה שאין לך עיוות דת משה וישראל למעלה הימנו”.

חייבים לציין שמודל כזה, בהחלט שונה ממה שהיה מקובל, ועודנו מקובל על פי רוב, ביחסי רבנים – עסקנים. דומה כי המודל הרווח – אגודת ישראל דאז ודהיום וכן ש”ס – גורס כפיפות; המודל החילוני ואף הדתי מן הסוג שייצג פרופ’ גולדמן הנ”ל – גורס ניתוק; ולעומת כל אלה, הרב ישראלי גורס אמירה שונה: לא כפיפות ולא ניתוק אלא שיתוף, ולא כדיעבד אלא לכתחילה.

נכון הוא שמודל זה לא החזיק מעמד. אף כאן – לא עברו אלא שנים אחדות ובשנת תש”ם (1980) נותן הרב ישראלי ביטוי לאכזבתו מאי-קיומה של הדרך המוצעת על ידו. “העסקן יודע את שלו בצורה הטובה ביותר והבעיות לא קיימות בשבילו והוא לא צריך שאלת חכם. שאלות חכם יודעים על קורקבן. שאלות חכם בענייני מדינה – אין דבר כזה קיים”. ומכאן ריחוק הרבנות מהעסקנות, והעסקנים מהרבנים, ואז מצטייר רושם שזו “תנועה פושרת, תנועה שיודעת להסתדר באיזו שהיא צורה, שיודעת לתפוס מקומה בצורה זו או אחרת, אבל זה לא יהדות התורה”, ובכך ישנה סטייה מדרכו המסורתית של ‘המזרחי’. הידרדרות זו באה לידי ביטוי בסוגיות חקיקה: בעוד בתחילה, בשנת תש”ך (1960), שיבח הרב ישראלי את מאבק המזרחי בהצעת חוק מיהו יהודי, בהיענות התנועה להוראות הרבנות הראשית עד פרישה מן הממשלה, הרי כעבור עשרים שנה, בשנת תש”ם (1980) הוא מוחה נגד רפיסותה באותה סוגיה: “על זה [= שאלת מיהו יהודי] היה המזרחי צריך להרעיש את כל היסודות [...] היינו צריכים להרעיש את אמות הסיפים על זה, ואנחנו עוברים על זה בקלות”.

מעין זה, דוגמא נוספת: חוק השיפוט הקראי – “חוק ששר הדתות מציע – הוא בכלל לא התייעץ, לא שאל [...] בא שר הדתות ומניח על השולחן איזה מין חוק. האם שר הדתות שאל מישהו? זוהי הדרך בצורה שכזאת, כשפוסקים הלכות לעצמם ועושים את התורה כאילו היא תורה שאני יכול לעשות בה מה שאני רוצה?! ועל כן יש צורך להקים מחדש מוסד תנועתי של רבנים, רבנים שיכוונו את התנועה”.⁷¹ ואכן כך סיכם את הדברים חתנו, הרב שריר:⁷² “ככלל, לא השכילו עסקני התנועה להיענות לדרישה זו למעורבות הרבנים [...] עסקני התנועה אכזבו אותו פעם אחר פעם, ואף פעלו להכשילו באופן אישי [...] לא פעם היו פעולות שונות והתבטאויות שונות בתנועה ובמדינה למורת רוחו של הרב ישראלי”. סוף דבר: אם פרופ’ גולדמן בקצה האחד, אזי הרב ישראלי בקצה השני. לדידו ודאי וודאי שיש ‘דעת תורה’. יש להלכה אמירה גם בתחומי מדינה; ‘דעת תורה’ זו, בתחומים מסויימים, היא ענין לשיקול דעת ולא הכרעה מוחלטת; ההתייעצות אינה בגדר זכות ורשות אלא חובה, ומשזו אינה נעשית כראוי הרי זה ביטוי להידרדרות התנועה.

ו. היחס לרבנות הראשית

לא רק שהרב ישראלי היה מעורב בפעילותה של הרבנות הראשית משך עשרות שנים, רוב ימיו – למעשה – הוא היה בה כוח מניע, אף היה זה הוא שביסס את מעמדה אליבא דהלכתא. אף על פי כן, לימים, גם בתחום זה נכונו לו אכזבות.

הרב ישראלי קבע כי מעמדה של הרבנות הראשית לישראל מוגדר כ’מרא דאתרא’, על כל המשמעות ההלכתית הגלומה בכך.⁷³ בהתאם לכך יצא הרב פעמים הרבה לחיזוק מעמדה, לביסוסה ולהגנתה,⁷⁴ וכן

⁷¹ הרבנות והמדינה, עמ’ 228-229.

⁷² גאון בתורה ובמידות, שם, עמ’ 79-80.

⁷³ עמוד הימיני, סימן ו.

⁷⁴ בספר הרבנות והמדינה הוקדש לענין זה מדור בפני עצמו – ראה שם עמ’ 55 ואילך.

לשליטת כל מעורבות חיצונית, פוליטית, בענייניה – מינוי הגוף הבוחר, הנבחרים וכמובן ההחלטות.⁷⁵ עם זאת, ודוקא משום כך, מרשה לעצמו הרב ישראלי להעלות תביעות מהרבנות הראשית - גם תביעות ערכיות, גם תביעות מינהליות וגם תביעות כלכליות: עליה למנוע פירודים ופילוגים רבניים הנעשים על רקע עדתי; עליה להדגיש את ההיבט החינוכי ולהשקיע במסרים הסברתיים; עליה להרחיב את כמות חברי המועצה ולדאוג שאחדים מהחברים ימצאו בקביעות בירושלים וישאו באחריות על מחלקות מסוימות; עליה ליצור קשר מתמיד עם הרבנים בכל אתר, בארץ וגם בחו"ל; עליה לדאוג לשכרם הראוי של הרבנים - לא רק תורה אלא גם "קמח"; עליה לתת העדפה למינוי רבנים מנוסים, ולא אברכים מתחילים, למישרות דיינות⁷⁶ ועוד.

אגב כך, כמו עולה מאליה השאלה: מה בין חבר הרבנים לרבנות הראשית? תשובתו פשוטה: נכון הוא שחבר הרבנים "רואה את עצמו כאחת הזרועות של הרבנות הראשית",⁷⁷ אך קיימים הבדלים מסויימים: חבר הרבנים צריך לתת תשובה לתנועה הדתית; הרבנות הראשית, לפי אופיה הכללי, צריכה לתת מענה כללי. היא אינה מיועדת למתן תשובות למפלגות דתיות.⁷⁸

עם זאת, יחסו האוהד והמחשיב לרבנות הראשית, לא הניא אותו, לעיתים, להטיח בה ביקורת, אפילו ביקורת נוקבת עזה ותקיפה, בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים. בנאום שהוא נושא בתשל"ד (1974),⁷⁹ הוא טוען שמעשיה, ליתר דיוק – מחדליה, מובילים אותה, כמעט, למעמד של 'רבנות מטעם'. אם מתן 'כושר' לרב ולדיין מותנה בכך שיימנה על אנ"ש, שיהיו לו 'השקפות נכונות' – אנה אנו באים. אם רב מושבה קטנה פטור מכושר וראש ישיבה חשוב איננו ראוי לקבלת אותו 'כושר', הרי יש בכך פשיטת רגל. אם "כך גזרה מועצת הרבנות הראשית", הרי "אין פלא שאת מה שזורעים גם קוצרים". בגלוי הוא אומר על אחדים מעמיתיו: "אלה אשר נבחרו למועצת הרבנות הראשית אינם ממלאים את תפקידם כראוי בתור חברי מועצת הרבנות הראשית לישראל". באווירת תוגה הוא מסיים את הדברים: "יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם [...] – דוק, כדי כך הגיעו הדברים, מים עד נפש: 'ידיכם', לא ידינו, מן הסתם לא רק בשל העובדה שלא נבחר אז למועצה.

לא זה המקום להרחיב, אך אין כל דמיון בין יחסו לרבנות הראשית של הרבנים הרצוג, אונטרמן ושפירא, לרבנות הראשית של הרבנים גורן ולאון, ומבחינה זו לאיכותו של ה'גברא' ולדרך בחירתו, היתה בעיניו משמעות גדולה. לימים – בשנת תשנ"ג (1993) - מהלכים חמורים אשר נפשו סלדה מהם, הובילו אותו להתפטר מן המועצה, בשאט נפש. על אף החברות רבת השנים במועצת הרבנות הראשית, התערבותם של עסקנים, קיומן הלא תקין של הבחירות לרבנות הראשית ולא פחות מכך - תוצאתן, הביאו אותו לפרישה רועמת.⁸⁰

ז. היחס לחרדים

שאלת היחס לחרדים, גם היא לעיתים אבן בוחן למשנת הציונות הדתית ולהילוכם של מנהיגיה. מובן שאין מדובר בשאלה של יחסי אחווה ורעות, של יחסי 'שלוש בית', אלא בדילמת שיתוף הפעולה: את מי להעדיף - את השיתוף עם החילוני או עם החרדי; את מי למנות למישרות חשובות ומשפיעות – האם השקפת עולם חרדית היא קריטריון רלוונטי? נסכים שהסטריאוטיפ התנועתי סלד לא פעם מהחרדי וחש יתר

⁷⁵ הרבנות והמדינה, עמ' 78-80; 90-92.

⁷⁶ הרבנות והמדינה, עמ' 70-73.

⁷⁷ הרבנות והמדינה עמ' 65-66.

⁷⁸ הרבנות והמדינה, עמ' 211.

⁷⁹ הרבנות והמדינה, עמ' 112.

⁸⁰ גאון בתורה ובמידות, עמ' 87.

קירבה לחילוני; הוא גם גרס שמישרות הן כוח, וכוח צריך להישאר בתוך המחנה, לאנ"ש. ובכן, לא זו היתה גישתו של הרב ישראלי והוא יוצא חוצץ נגד המדיניות התנועתית, בשני התחומים.

הרב ישראלי שלל את קירבת-היתר לציבוריות החילונית תוך התרחקות-יתר מהציבוריות החרדית.⁸¹ לדידו, תהא זו טעות לראות כמגמה חיובית וטבעית את השיתוף עם הציבור החילוני יותר משיתוף עם הציבור הדתי – קרי החרדי – בארץ. "השקפה" כזו "מוטעית ומסוכנת מאוד". היא נובעת ממוקום סולם הערכים על חברה ועל שוויון, במנותק מתורה. לעומת זאת, התביעה ל"מלכות שמים – על ידי מלכות ישראל בארץ ישראל", היא תביעה תורנית, ובתור שכזו היא מוצאת לעצמה דו-שיח עם החרדי, ודאי לא פחות מדו-שיח עם החילוני.⁸² ומכאן גם מסקנה, הנחייה פוליטית: "יש צורך לדאוג למצוא את הדרך להחזיר את 'אגודת ישראל' לחידוש שיתוף פעולה".⁸³

הרב ישראלי ביקר קשות את יחסה של המפד"ל - המפלגה ועסקניה, כלפי בני פלוגתא, בעיקר חרדים שבהם. לא פעם הוא הבהיר, שדרכה המסורתית של תנועת 'המזרחי', מייסודה, הכליל יחס של כבוד, של דרך ארץ, גם כלפי החולקים עליה. גם אם החשיבה את משנתה ואת דרכה, היא ידעה, במקביל, להעריך את משנת זולתה. בחינת בית הלל, אשר לא רק מכירים את משנת בית שמאי, ומוקירים את משנת בית שמאי, הם גם שונים את משנת בית שמאי לפני משנתם (ערובין יג ע"ב). אדרבה, ביקורתה את אחרים היתה בכך שהם לא נוהגים כך; שהם פחות טובלניים ממנה, שהם נלחמים בה מלחמת חרמה. ועתה – "משום מה נהפכנו מנרדפים לרודפים, ובמקום להעריך את כנותם וישרם של ראשי ישיבות, של רבנים, אשר אינם מזדהים עם אורח המחשבה שלנו, מנסים אנו לכופ את דעתנו".⁸⁴

באשר לגדולי תורה מן המחנות האחרים - הרב ישראלי היה מודע מאז ומעולם להימצאותם של גדולי תורה חשובים במחנות אחרים, ברם הדבר לא הניא אותו מהתבצרות באידיאולוגיה הצינונית-דתית. בהתאם לכך הוא שאל, רטורית: "האם לא גדולי תורה נמצאים במחנות אחרים, למה הוא [= הפהמ"ז] מתייחר, למה הוא בונה במה לעצמו?" – שאל, וגם השיב, שאכן כך ראוי: "דבר אחד לדור (סנהדרין ח, א) – מנהיגות אינה ניתנת להיחלק". נכון שכאז – אצל יהושע – גם עתה, "יוכלו להצביע שהגאונים אינם במחנהו... אבל אף כאן יש לקחת את העובדא הזאת ולהתחשב בה. זהו הציבור המקדש שם שמים" בהתיישבות הדתית "והוא אשר מקדש שם שמים בנציגיו בכנסת".⁸⁵ יתירה מזו, את העובדה שיש מגדולי התורה הרואים במדינה "גזירה מן השמים ונוהגים כלפיה על פי הכלל הנקוט בענין זה – גזירה עבידא דבטלה", רואה הרב ישראלי "כעונש מן השמים לדור שלנו, שלא זכה לראות את גדוליו הולכים לפניו לנחותם הדרך".⁸⁶ זו לא הפעם הראשונה שדבר כזה קורה – עיין ערך העלייה לארץ ישראל – ומכל מקום עונש זה לא פוטר מעשייה רבנית תורנית. קיצורו של דבר: אין בהכרה בגדלותם כדי להעיב על ערך משנתו ועל תקפותה.

יחד עם זאת, הוא תובע קיומו של שיח תורני מכובד עם כל החוגים והוא מתרעם, ובתקיפות, על סירוב למתן 'כושר' לתלמידי חכמים חרדים.⁸⁷ לדידו, הקריטריון צריך להיות אחיד וברור: גדלות בתורה והתאמה לתפקיד והוא בוש ונכלם כאשר לא אלה השיקולים. אגב, גם כאן התקיים "כמים פנים לפנים". גם גדולי

⁸¹ הרבנות והמדינה, עמ' 216.

⁸² הרבנות והמדינה, עמ' 181.

⁸³ הרבנות והמדינה, עמ' 188.

⁸⁴ הרבנות והמדינה, עמ' 215-216; ראה גם שם, עמ' 39.

⁸⁵ הרבנות והמדינה, עמ' 139-140.

⁸⁶ הרבנות והמדינה, עמ' 39.

⁸⁷ הרבנות והמדינה, עמ' 111.

תורה מן המיגזר החרדי - כרב ש"ז אורבך,⁸⁸ הרב י"ש אלישיב,⁸⁹ הרב ע' יוסף,⁹⁰ ועוד תלמידי חכמים שאינם משוייכים למחנהו הפוליטי, הכירו בגדלותו התורנית, הוקירו את האיש ואת הפסיקות.⁹¹ כך ביחס לרבנים ודיינים, כך גם ביחס לשיבות ולראשי ישיבות אשר תלמידיהם כלל אינם לומדים לימודי חול, אף אינם מתגייסים לצבא. גם בעניין זה, דבריו נוקבים את עומק השיתוף הרעיוניים של התנועה, כאשר הוא מבטא עמדה השונה – כך דומה – מדעת מרבית חברי התנועה, ודאי מדעת מרבית מנהיגיה. וכך הוא מייסר אותם בלשונו החדה:⁹² "האם אין אתם יודעים – הוא אומר להם – כי הללו אשר נלחמים בחירוף נפש על קיום ישיבות שאינן מערבות חולין באוהלי התורה, עושים זאת מתוך אמונה שלימה שאכן בתוקף היות ציבור בני התורה מכונסים בד' אמות של גידול בתורה יש קיום לעם ולמדינה? משום מה צבור מבקר זה [= התנועה הציונית-דתית] מצטרף למקהלה של המחרפים והמגדפים? דוחפים את צבור בני התורה להתרחקות מערכי המדינה! משום מה באים לנצל את הכוח שיש למוסדות המימשל על ציבור האזרחים להטיל ולאכוף השקפות, שציבור בני תורה רואה בהן גזירות שבאות להעבירם על דעתם? הן על ידי זה אנו מתרחקים מעולם הישיבות, הן זה יביא להשתלטות קרייריסטים שינצלו את התנועה בכדי לרכוש עמדות רבניות בזמן שאין הם ראויים לכך! [...] יזכו למעמד מועדף בעוד שאינם ראויים לכך, ואילו היראים את אלוקים באמת, ילכו הלך והתרחק [...]". ואם שפה אידיאולוגית זו אינה ברורה דיה, הרי הוא מוסיף הבהרה בשפה פוליטית, לעסקנים. הוא טוען כלפיהם כי אפילו מבחינה אלקטוראלית הדבר אינו חכם, שכן "נשאר רק הציבור החרדי הרזובואר הממשיך לספק עולים לארץ", ואותו – את הציבור החרדי - התנועה מרחיקה בידיים, על אחת כמה וכמה שהדבר מגונה מבחינה מהותית – ההתרחקות מעולם התורה. זה יחסו לא רק לרבנים ודיינים, ראשי ישיבות ותלמידי חכמים, חרדיים, אלא גם ל...חזנים! הרב ישראלי מספר בלשון דרמטית למדיי, כי "קרה לפנינו מקרה, שהוא לדעתי מקרה איום ביותר שהתרחש בארץ, שאנחנו איננו יודעים לאן אנחנו נלך הלאה, ששליח ציבור בבית כנסת, שלא רצה להכניס את ראשו בשאלת מחלוקת בין גדולים אם להגיד או לא להגיד ברכה, פוטר [...] מרשים לעצמם גבאים לפטר חזן על סמך דבר שכזה". או-אז הוא זועק בנהמת ליבו: "איך אפשר בתנאים כאלה לנהל רבנות [...] היום הזה פיטרו את החזן, מחר יפטרו גם רב בישראל" וסופם של רבנים לענות אמן אחר כל שיכתבו להם! "כבודו של תורה הופך למרמס".

אמירה זו, בהקשר זה של יום העצמאות, צריכה להיקרא על רקע יחסו של הרב ישראלי למשמעותה של עצמאות ישראל ולכינונה של המדינה. צריך לזכור שהחל מספרו הראשון בו קבע הרב שהקמת מדינה היא בעלת "תוכן הלכותי",⁹³ עבור בהתייחסויותיו החוזרות ונשנות, עשרות פעמים, לענייניה של המדינה

⁸⁸ ראה חוות בנימין, א, עמ' טו-טז; שם, ג, עמ' תרמה-תרמט.

⁸⁹ ראה משפטי שאול עמ' כה-כט, קיד-קיח, קכב-קכה, קכז-קכט, קלח-קמב, קמח-קנב, קנג-קנד, רכט-רלא; וראה להלן – על ההצעה למינוי הרב ישראלי כרב ראשי.

⁹⁰ ראה משפטי שאול עמ' קע-קעא, רעז-רעח; וראה שו"ת יביע אומר, ז, יורה דעה, סימן ג; שם, שם, חושן משפט, סימן ד; שם, ה, אורח חיים, סימן מג ועוד.

⁹¹ מאידך, לקראת בחירות-רב-ראשי תשל"ג (1972), הרב צ"י קוק תמך מולו – ה"חרדי" (!) - ברב גורן, הגם שהרב גורן לא היה תמיד 'בשר מבשרה' של התנועה – כזכור, בשנת תשכ"ג (1963) התמודד הרב גורן, כנציג מפא"י (!), על מישרת הרבנות הראשית, מול הרב אונטרמן.

⁹² הרבנות והמדינה, עמ' 216.

⁹³ ארץ חמדה, ספר א, שער א, סימן ו.

בהלכה ובהגות,⁹⁴ ועד לספרו האחרון – בחייו - בו כתב: "לא אוכל להתאפק מלחזור ולהביע תמיהה על שחלק משלומי אמונים [...] מתעלמים מגודל הנס שקרה לנו עם הכרזת המדינה [...] לענ"ד, אין זה אלא עצת השטן [...]".⁹⁵ כל חייו וכל חיבוריו סבבו הכרה זו, עד שבתשובה לצעיר ששאלו "אם יש מקום לומר הלל ביום העצמאות" הוא מבאר באריכות לא את הרשות אלא את חובת ההודייה⁹⁶ – ולמרות זאת, הוא הוא האומר לא לפטר!

מאידך, ולא פחות מכך, הרב ישראלי תבע את עלבונה של הרבנות הראשית ואת כבודם של הרבנים המזוהים איתה, מידי מתנגדיהם. הוא ראה כעגום מאוד את המצב לו אנו עדים, שלעיתים, על רקע אירועים שונים – כגיוס בנות לצבא – ישנו ניצול לרעה, לניגוח, להפגנות בוטות לא רק בארץ אלא גם לעיני הגויים, "לתוספת חילול השם על ידי גילויי שחצנות מצד חוגים הנחשבים על המחנה הדתי, נגד שרי התורה הרבנים הראשיים לישראל".⁹⁷ דרך ארץ נתבעת מכל אדם ומכל רב, ודאי וודאי מרבנים ומדיינים אשר "קיבלו את זכויותיהם ואת מינויים רק על ידי הרבנות הראשית ורק על ידי המאבק של המפלגה הדתית הלאומית למען אישורם וקבלת זכויותיהם".⁹⁸ נכון הוא שלכל ציבור שמורה זכות להתוות את דרכו לאמיתה של תורה, ברם עם זאת "אנחנו רק דורשים דבר אחד – את אותו כבוד ואותה הערכה ואותו דרך ארץ שיש לנו בפני גדול בתורה, בפני כל גדול בתורה ובפני כל צורבא מדרבנן, ובפני כל מי שחובס ספסל בית-המדרש, ובשביל כל מי שמתקשר לתורה, ובפני כל מי שמאיר את נפשו מאורה של תורה – כל אותו דרך ארץ ואותה הערכה שיש לנו כלפי אלה, שתהיה גם אותה הערכה ואותו כבוד ואותו דרך ארץ גם לרבנות הראשית וגם לצבור הרבנים הנמצאים תחת דגלה של הרבנות הראשית".⁹⁹ הוא אינו תובע מונולטיות הלכתית או רעיונית; הוא כן תובע הערכה וכיבוד הדדיים. "אנחנו מבקשים ומפצירים בכל יהודי ויהודי, בכל תלמיד חכם, שידע לשמור על כבוד התורה, גם אם כל אחד ואחד ילך בדרכו הוא לפי התורה [...]".¹⁰⁰

דוקא משום שזו התמונה המצטיירת, הרי צידו השני של אותו מטבע, הוא תביעה מן התנועה לטפח את הישיבות אשר כן מזוהות עם השקפת עולמה. לא פעם טען הרב ישראלי כלפי התנועה, שהיא מזניחה את ישיבותיה. כתוצאה מכך, הללו מכילות לא מעט ראשי ישיבות ור"מים שאינם שלמים עם דרכה של התנועה, ודבר זה מוביל לחיזוק הדרך החרדית כהשקפת עולם ולחיזוק פוליטי של אגודת ישראל. הוא הדין, המימסד הרבני, אשר גם הוא מטופח על ידי החרדים ומוזנח על ידי המפד"ל. גישות אלה טעונות תיקון, ומן השורש – יצירת בתי אולפנה והצמחת גדולי תורה ותביעה פנימית להתחדשות תורנית-חברתית צנועה ומעורבת. כאן טמון התיקון, לדעת הרב ישראלי, בשטח הישיבות.¹⁰¹ ועם זאת, על אף השלילה

⁹⁴ ראה עמוד הימיני, שערים א-ב; חוות בנימין, א, שער ב; דרשותיו ליום העצמאות ויום ירושלים – 'זה היום עשה ה' וישאלו שלום ירושלים'; הרבנות והמדינה, שער ג': מדינת ישראל, עמ' 263 ואילך; גאון בתורה ובמידות, שער א, פרקים ג-ד וכן בשער ב.

⁹⁵ חוות בנימין, א, סימן יג.

⁹⁶ הרבנות והמדינה, עמ' 284-288 [= זה היום עשה ה', עמ' נט-סד].

⁹⁷ הרבנות והמדינה, עמ' 41.

⁹⁸ על כפיות טובה מצד המימסד הדייני כלפי המפלגה וכלפי חבר הרבנים, ראה גם הרבנות והמדינה, עמ' 99-100: "נדמה לי שדוקא צבור הדיינים הוא זה החייב את התודה הגדולה ביותר לעבודת המפלגה [...]".

⁹⁹ הרבנות והמדינה, עמ' 67.

¹⁰⁰ הרבנות והמדינה, עמ' 68.

¹⁰¹ ראה שם; וראה גם בעמ' 188; עמ' 216; עמ' 251 ועוד.

החינוכית שהוא מוצא באותם ר"מים שהשקפתם שונה, אין הדבר מונע ממנו לתבוע את כבודם של לומדי תורה, כל לומדי תורה.

חיתום: האם השכיחה התנועה את הרב ישראלי?

אם נשוב לדימוי הרווח שהוצג בראשית דברינו, אם נשוב ונבדוק את הפרטים שהיו אמורים להיות צפויים, או-אז יתברר שהרב ישראלי אינו עונה על הדימוי, שכן הוא אינו תמיד "צפוי". מתברר שבדיקה דקדקנית, בתוככי המשנה גופה, כבר אינה יכולה לראות ברב ישראלי טיפוס רבני-ציוני-דתי "מייצג".

התברר שיש בדברים מן האמת, אך בהחלט אין הם כל האמת. נכון שהוא מצדד ומחייב את אמירת ההלל ביום העצמאות, אך גם נכון שהוא שולל את פיטוריו של חזן אשר סירב לאומרו; יתירה מזאת, לדידו, הלל ביום העצמאות – בהחלט כן, אך בברכה - לאו דוקא;¹⁰² נכון שהוא מצדד ומחייב את הגיוס לצבא, אך גם נכון שהוא אינו תומך בגיוסם של בני הישיבות לומדי התורה; שהוא מצדד בדיעבד ב'היתר המכירה' אך היה מעדיף להלך דוקא בנתיב אחר - הפקרת שדות בשביעית;¹⁰³ שהוא שולל על הסף, ובנחרצות, גיוסן של נשים – כל נשים – לצבא;¹⁰⁴ שאמנם הוא רואה ברשויות הממלכתיות סמכות הלכתית בעלת תוקף, ברם הוא גם ביקורתי ביותר על חלקן – דוגמא בולטת: המערכת המשפטית ובתי המשפט;¹⁰⁵ שהוא מייצג בגאון תפיסה ציונית-דתית אך הוא אינו סבור שיש לשלול את מינויים של גדולי תורה חרדים למשרות רבניות חשובות; שבתחומים מסויימים, ולעיתים, הוא מעדיף את טיפוח השיתוף עם החברה החרדית על השיתוף עם החברה החילונית; שהשיתוף עם החילונים נכון וראוי, אך גם לו יש גבול;¹⁰⁶ שהוא תובע לא פעם את חיזוקה של הרבנות הראשית ואף מעצב את ביסוסה על אדני הלכה, ועם זאת הוא אינו סבור שמערכות חרדיות מקבילות עוברות על "לא תתגודדו";¹⁰⁷ יתירה מזאת - שהוא מבקר לא פעם את הילוכה של הרבנות הראשית ובשלב מסוים אף מעניק לה גט כריתות; שהוא נימנה על מייסדי 'חבר הרבנים', אך כעבור חצי יובל שנים הוא אינו מהסס לבקרו בלשון קשה ביותר; ובאשר לתמיכה במפל"ל - כן, והרבה, אך

¹⁰² הרבנות והמדינה עמ' 109, ביחס להלל על יום העצמאות: "אמירת הלל, ולא דוקא בברכה, כי זו שאלה הלכתית גדולה שלא הוכרעה"; וראה בספר גאון בתורה ובמדות, עמ' 82: הצעת 'חבר הרבנים' לסדרי תפילת יום העצמאות הראשון (תש"ט); זאת לעומת הכרעתו הברורה ביחס להלל בברכה ליום ירושלים – ראה ארץ חמדה, מהדורה שניה, ירושלים תשמ"ב, נוספות לשער א, סימן ד, עמ' סו-עא.

¹⁰³ ראה ארץ חמדה, מהדורה שניה, ירושלים תשמ"ב, נוספות לשער ב, סימן א, עמ' קא-קיב; שם, נוספות לשער ה, סימן א, עמ' רכג; חוות בנימין, א, סימן ז; שם, ג, סימן צח.

¹⁰⁴ הרבנות והמדינה, עמ' 88-89.

¹⁰⁵ הרבנות והמדינה, עמ' 315-318; שם, עמ' 321, 349, 352, 361-363; וראה י' בלידשטיין, 'תורת המדינה במשנת הרב ישראלי', הנ"ל, עמ' 360-361: "חשוב לציין כי הרב אינו משועבד כל כולו לצורכי המדינה", במובן של מתן הצדקה דתית לכל אשר עושים מוסדותיה, אם כי "ניתן לקבוע כי המגמה הדומיננטית אצל הרב ישראלי היא [...] מגמת התמיכה במדינה וההסתגלות אליה". בלידשטיין עצמו מבקר שם, עמ' 361-363, את הימנעות הרב ישראלי מקיומו של דיון משמעותי ביחס לסיוג ותיחום סמכויות רשויות המדינה, בפרט בהתנגשותן עם זכויות הפרט, כמו גם את תפיסתו המדינית.

¹⁰⁶ הרבנות והמדינה, עמ' 377.

¹⁰⁷ דברים יד, א; יבמות יד, ב – רי"ף ורא"ש ורוב הראשונים, שם, הפוסקים כרבא; רמב"ם, הלכות עבודה זרה יב, יד, הפוסק כאביי.

לא תמיד, ולעיתים הוא מורה לה לא רק לשנות סיסמא¹⁰⁸ אלא גם לצאת מן הממשלה¹⁰⁹ – היא, אגב, לא נענית... הוא גם תובע שרק מי שיפעל בלא יראה, בלא פחד ובלא מורך לב "למען הרחבת והעמקת ההתנחלויות", רק אדם כזה יהי להציע מועמדותו לייצוג המפלגה בכנסת ובממשלה, רק הוא יקבל את אמון הבוחרים,¹¹⁰ מה שכידוע לא בדיוק מתממש, וככלל לא פעם אף לא פעמיים הוא מבטא את אכזבתו מהתנהלותה.

ככלל נכון לומר שהוא אינו רואה במסגרתיות, אלא רק כלי ומכשיר, אמצעי מחזיק ברכה הראוי לתמיכה, ברם מסגרתיות כשלעצמה, כאידיאה - ממנו והלאה. הוא מעולם לא היה מחוייב ל'מזרחי', הוא לא היסס לבקר קשות את 'הפועל המזרחי' ואת 'חבר הרבנים', ובשלבם מסויימים הוא ניתק את קשריו עם המפד"ל ואפילו עם ה'רבנות הראשית'. חזון כן, מסגרת לא.

אמור מעתה: פועלו אינו תואם את הסטריאוטיפ, מדיניותו לא תמיד צפויה ומשנתו הרבה יותר מורכבת. שמא – גם – בכך ניתן להסביר את פרשת טירפוד מועמדותו לכהונת רב ראשי. פרשה זו אכן מאלפת, שכן היא גם מדגימה את מקומו הייחודי בעולם התורה – העובדה שלמועמדותו נמצאו מצדדים רבים גם בין הרבנים החרדיים – וגם מדגימה עד כמה ראשי המפד"ל לא ראו בו בשר ממשי מבשרם, מהשקפתם. עסקני המפד"ל הם הם שסיכלו את מועמדותו לכהונת הרב הראשי לישראל. בענין זה יורשה לי לשוב ולצטט את חתנו הנ"ל,¹¹¹ אם משום תיאורו את העובדות כמות שהן, כתייעוד היסטורי אמין מדוייק, ואם – לכל הפחות - משום תיאורו את תחושות הרב ובני המשפחה, מה גם שהדברים יקבלו, להלן, חיזוק, מתיאור אחד מחשובי תלמידיו:

"לקראת הבחירות לרבנות הראשית בשנת תשל"ח, היה הוא מועמד הטבעי של רובם המוחלט של רבני ישראל לכהונת הרב הראשי האשכנזי. באייר תשל"ח כונסה עצרת ע"י 'אגודת הרבנים בארץ הקודש', בה ישבו יחדיו מאות רבנים, דיינים וראשי ישיבות מכל חוגי היהדות הדתית וזרמיה. למרות שרובם כלל לא הזדהה עם הציונות הדתית, בחרו הם ברב ישראלי למועמד לתפקיד הרב הראשי. בלחצם של הרבנים הסכים הרב ישראלי באותו מעמד להציג את מועמדותו. כאשר תוצאות הבחירות המקדימות לגוף הבחור הראו בברור שבחירתו מובטחת, סיכלו עסקני המפד"ל את בחירתו על ידי תרגיל חקיקתי בכנסת".¹¹² כאמור, תיעוד תיאורי זה, מקבל תוספת וחיזוק בעדות אחד מחשובי תלמידיו של הרב ישראלי, הרב יעקב אריאל,¹¹³ המציין שמוביל היוזמה היה הרב עובדיה יוסף, שהפציר וחזר והפציר; שרוב רבני הארץ ודייניה, מכל הזרמים והחוגים, ראו בו את מועמד; שבראש אותו כנס רבנים ודיינים עמד הרב אלישיב, ואולם, כאמור, "הפוליטיקאים טרפו את הקלפים" – בין השאר בתואנה שהוא "חרדי".

דומה שאירוע זה הוא מיקרו-קוסמוס של כל הסיפור. אין לך כמותו כדי להבהיר עד כמה הוא לא "מייצג". אותם עסקנים אכן קראו כנראה לאשורה את המפה וידעו שאין השקפתו כהשקפתם; שהוא עלול להפגיע אותם; שהוא לא מספיק צפוי; שהוא לא עונה על התבנית השגרתית ושגם אינו כל כך גמיש. הם ידעו למה הם מעדיפים שלא לראותו בכהונה זו. ידוע ידעו היטב כי הוא אינו הציוני-דתי שלהם. אחדים מהם אף סברו, כנראה, שאיצטלת סמכות רבנית הולמת אותם דיה, וכלל אינם זקוקים ל'משיב'. השכחת פועלו אינה מפתיעה אפוא ואין היא אלא עוד חוליה בשלשלת.

¹⁰⁸ הרבנות והמדינה, עמ' 418.

¹⁰⁹ הרבנות והמדינה, עמ' 377, 445-447.

¹¹⁰ הרבנות והמדינה, נספחים בסוף הספר, עמ' 459.

¹¹¹ גאון בתורה ובמידות, עמ' 86.

¹¹² ראה גם הרבנות והמדינה, עמ' 85-89: קטעים מראיון שערך איתו עתון מעריב, י"ח בסיון תשל"ח (1978), על רקע אותן בחירות.

¹¹³ גאון בתורה ובמידות, עמ' 123; הצופה, ליום השבעה, סיון תשנ"ה (1995): 'מיזוג נדיר'.

לאור כל האמור, אני מבקש לסכם בפשטות, כי לא מדוייקת היא התפיסה הרווחת, שכן הרב ישראלי אינו מייצג את התפיסה הציונית-דתית היותר-מצויה. זוהי בהחלט כן ציונות דתית, אך בנוסח הרב ישראלי.